

Comparative Literature Research
Quarterly Vol. 11, No. 3,
Fall 2023
pp. 61-91
Original Article

A Comparative Analysis of Description in Two Novels, *Ahu-Khanum's Husband* and *Zeinab* with an Emphasis on Dialogue

Mohtasham Mohammadi^{1*} & Shahnaz Baseri²

1. Associated Professor of Persian Language and Literature, Salman Farsi University of Kazeroun, Kazeroun, Iran
2. PhD Candidate of Persian Language and Literature, Salman Farsi University of Kazeroun, Kazeroun, Iran

Received date: 28/04/2023

Accepted date: 17/02/2024

Abstract

Fiction has always been a suitable vehicle for the exchange of ideas and cultures among different nations in the world. Comparative literature is also a suitable approach for identifying and studying the ideas and cultural, social and political changes in the global literary interactions. *Zeinab* by Mohammed Hussein Haikal and *Ahu-Khanum's Husband* by Ali-Muhammad Afghani are two influential novels written in the twentieth century in Egypt and Iran, respectively, which have found a respectable status in the literatures of these countries and created new trends in the fiction of the two countries. Needless to say, due to the nature of novel and its length, the element of description has a special status in it. Dialogue is one of the effective tools in description and invigorates the flow of the story among the characters. Although the novel *Zeinab* is not yet translated into Persian and only the English translation is available, the researchers have compared these two influential novels, from which the present article is extracted on the

* Corresponding Author's E-mail: mohtasham@kazerunsfu.ac.ir

element of description. This research uses a descriptive-analytical method and a library study to compare the role, effect, and the quality of usage of the element of dialogue in description in Ali-Muhammad Afghani's *Ahu-Khanum's Husband* and Mohammed Hussein Haikal's *Zainab* as two pioneering novels in Persian and Arab literature. The findings show that the element of dialogue in *Ahu-Khanum's Husband* is more prominent, technical and effective than that in *Zeinab*, especially in relation to the plot.

Keywords: comparative literature, description, dialogue, *Ahu-Khanum's Husband*, *Zeinab*

Introduction

Nowadays, novel is regarded not only as a tool for entertainment, but also beyond that, as an effective tool for revolution in human culture. As Pierre de Boisdeffre argues, whether we like it or not, today novel is the most popular literary type available to the public and will remain so in the future (Seyed Hosseini, 2010, p. 1060). A study of the effective factors in the novels of Iran and Arab countries shows that Arabs, especially Egypt, have been in more suitable situations than Iran in terms of geographical location, influential historical events, etc. (Rezaei, Omid et. al. 2014, p. 137).

Comparison in its broadest sense is seen as the best method of study in general and comparative literature. The researcher of literary influences makes comparisons in his/her search and reveals similarities (Jeune, 2011, p. 88). Even Goyard accepts that a new movement is started for the evaluation of different artistic and aesthetic aspects of literary works and the researcher of comparative literature is not satisfied with solving the problems of giving or receiving influences (Dadvar, 2014, p. 17). People of different nations should see each other as guides. There are specific differences between nations and no one can surmise the natural growth of the mentality of someone who is living in another country. Therefore, it is advantageous to welcome foreign ideas in any country (Jeune, 2011, p. 31).

Description is the most significant tool in writing fiction and the key element in the interrelation between other elements of the story. “The process through which we introduce the characters of the story to the reader is called description which is a very difficult and complicated task. Three methods of description are used: direct description, description by the help of dialogue, and description by the help of action (Younesi, 2020, p. 301). Dialogue is an important element of short story and novel since it is an important part of life (ibid, p. 347). Elizabeth Bowen believes that dialogues require an artistic ability beyond the art of writing and other elements of the novel. Dialogue is the best tool for showing the relationships between characters; it is a tool for the psychoanalysis of characters and a concise description of mental traits of the character. It is a narrow bridge which sometimes carries all the load of the novel (Soleimani, 2004, p. 364-366).

Review of Literature

There are many studies published on *Ahu-Khanum's Husband* among which these are more pertinent to the present study: “A Study of the Type of Characters in the Novel *Ahu-Khanum's Husband*” by Maliheh Qasemi and Yadollah Jalali Bandari (2015); and “A Comparative and Analytical Study of the Element of Family in the Contemporary Novel of Iran and Senegal with an Emphasis on Two Novels, *Ahu-Khanum's Husband* and Mariama BA's *A Very Long Letter*” by Suado Li, Naser Nikoobakht and Saeed Bozorg Bigdeli.

On the novel *Zeinab*, too, researchers in Iran have conducted a few studies; for example: “A Comparative Critique of the Foundations of the Emergence of Novel in Iran and Arab Countries” by Hamid-Reza Rezaei-Omidi et. al. (2014) in which *Zeinab*, as the first technical Arab novel, is compared with Hedayat's *The Blind Owl* as the first modern Persian novel. The present study can be regarded as the first comparative study between *Ahu-Khanum's Husband* and *Zeinab*.

Significance of the Study

The element of description has a special place in writing fiction and is

very influential as a key factor. As Wood (2009) argues, description and dialogue are practically inseparable since both have similar responsibilities to help enhance the perception of the readers, develop the story further and understand the characters (103). “Dialogue expands the plot and represents the theme and introduces the characters and develops the plot” (MirSadeqi, 1999).

Comparative literature has a significant role as a new platform for the interaction of literary ideas in today’s world, especially in the field of novel. Therefore, this study attempts to compare the element of description with an emphasis on dialogue in a Persian and an Egyptian novel, Afghani’s *Ahu-Khanum’s Husband* and Haikal’s *Zainab* which has not even been translated into Persian.

Questions of the Study

This study aims to answer the following questions:

1. Does dialogue have a special role in developing description in this novel?
2. Which novel has used dialogue for description more effectively?

Research Hypothesis

Due to their pioneering status in the contemporary Persian and Arab novel-writing, the two novels *Ahu-Khanum’s Husband* and *Zeinab* have a special place in the literatures of the two countries. Both writers have been familiar with western literary schools and modern fiction-writing in the west; therefore, both novels reflect the influences of western styles and methods. Both novels are products of the 20th century (*Zeinab* was published in 1914, *Ahu-Khanum’s Husband* in 1960). Although *Zeinab* has been influential not only in Egypt and Arab literature but also in the whole Middle-East region, the researchers hypothesize that Ali-Muhammad Afghani must have used the experiences of the previous author to write a more successful novel since he has written his novel a few decades later.

Methodology of the Study

This is a library research using descriptive-analytical method to compare

the element of description in the two novels *Ahu-Khanum's Husband* and *Zeinab* with an emphasis on the element of dialogue.

Discussion

30 years of distance has a significant role in the difference between description in these two novels. From the beginning of the 20th century, static and flat narrative descriptions were gradually substituted with modern methods of description especially by dialogue, and the writer's interference is gradually omitted from the description. The present study focuses on the employment and effectiveness of this basic change and also the use of the element of dialogue in these two novels. From among different factors of dialogue, the study focus on a few of them, such as 1) the agreement of the dialogues with the characters of the story; 2) avoiding redundant and long conversations; 3) written conversations; 4) monologues; 5) the effects of the dialogue on the plot.

In the first chapters of *Ahu-Khanum's Husband*, the lack of agreement between the characters and the dialogues results in the disbelief of the reader. The writer himself emphasizes the fact that the characters in the beginning of the novel –Sed-Miran, Ahu, Homa- are illiterate; nevertheless, he himself disregards this fact and makes these characters, especially Sed-Miran, the illiterate baker, and Homa and Hussain-Khan, talk about philosophical, mythological, literary, historical and artistic concepts and expressions. It is only from the fifth chapter onward that this incongruity is gradually toned down and the dialogues become more harmonious with the decline of the character of Sed-Miran from a respectable and religious character to a drunkard and irresponsible person. The most natural dialogues in this novel occur between Sed-Miran and Ahu.

In *Zeinab*, a curious silence dominates the whole story as the writer seems to have tried his best not only to prevent the characters from talking, but also to use the word silence and stillness frequently throughout the story in his narrative description, to the extent that the reader might feel that Haikal's world in this novel is a world of silence and stillness. Nevertheless, in the rare dialogues in the story, the agreement between the

dialogues and the characters is completely observed. From the dialogues between the major characters, Hamed and Zeinab, to the dialogues between the minor characters, the harmony between the dialogue and the characters and their concerns is obvious. These dialogues are concomitant with the occupational, social and mental conditions of the characters and the concepts and words and sentences do not go beyond the rural and agricultural environment of the story.

Throughout the novel *Ahu-Khanum's Husband*, especially in the first four chapters, long and tedious dialogues between the major and even the minor characters continue for several pages. Most of these dialogues do not have a significant role in the plot of the story and its development. This drawback gradually diminishes from the fifth chapter onward. In *Zeinab*, long dialogues occur very rarely between characters in person; however, the written correspondence in the form of the very long letter from Hamed to his family is boring, often redundant and certainly the result of the writer's interference in the novel.

Internal monologues can be seen in both novels. In *Ahu-Khanum's Husband*, monologues are more delicate and have a special role in expressing feelings, showing the mental status of the characters and developing the plot. In *Zainab*, monologues mostly belong to Hamed and are sometimes expressed indirectly. These monologues are effective in introducing the character of Hamed, but they have no significant role in the plot and its development.

The effect of dialogue on the plot is more prominent in *Ahu-Khanum's Husband* than in *Zeinab*. The writer has managed to successfully connect the dialogues to the next and even final scenes of the novel and guide the readers' minds toward discovering the causal relationships in the story. This is what is missing in the dialogues in *Zeinab*, to the extent that sometimes the reader or the critic feels that this novel lacks plot or a pre-planned story. It is very difficult to find a dialogue in *Zainab* which can be connected to the next scene or has a causal relationship with any scene in the novel. It seems that the very long letter by Hamed as a written conversation in the last chapter of the novel is just an attempt by the writer to fix this shortcoming since it does not play a significant role in

the plot.

Conclusion

In general, it could be concluded that a significant part of description in *Ahu-Khanum's Husband* is carried out through dialogues, while in *Zeinab*, the element of dialogue has a very insignificant role and the description is more often narrative to the extent that the absence of dialogue is completely felt by the reader. It seems that Haikal is still using the methods and styles of narrative description used by European novelists of the 19th century.

As Haikal himself says in the introduction, he had been doubtful about the publication of the work because he was afraid of the title of writer. However, a sense of nostalgia, homesickness and his love of French literature persuaded him into writing his memories of Egypt and the incidents in it in the form of a short story which, in the course of writing, developed into a novel.

References:

- Abusiani, H., & Kari, F. (2012). Analysis of the novel *Zainab* base on feminist criticism. *Research Journal of Arab Literature Criticism*, 4, 6-62.
- Afghani, A. (1966). *Ahu-Khanum's husband*. Amir Kabir.
- Allott, M. F. (2001). *Novelists on the novel* (translated into Farsi by Mohammad Ali Haqshans). Markaz.
- Azarmdokht, H. (2013). *Analysis of the novel, Ahu-Khanum's Husband*. M.A. Theses. Supervised by Mohtasham Mohammadi. Salman Farsi University of Kazeroun.
- Bishop, L. (1995). *Dare to be a great writer: 329 keys to powerful fiction* (translated into Farsi by Mohsen Soleimani). Zolal.
- Dadvar, E. (2014). *Comparative literature, today (collection of articles)*.

University of Tehran Press.

- Haikal, M. (2012). *Zainab, landscapes and ethics of Rifieh*. Hendavi Le-Ta'lim va Al-Saqafah.
- Haikal, M. (2016). *Zainab* (translated into Farsi by John Mohammed Grinsted). Darf Publishers.
- Ingermanson, R., & Economy, P. (2010). *Writing fiction for dummies* (translated into Farsi by Sara Kazemi-manesh). Avande Danesh.
- Irani, N. (1985). *Fiction: definitions, tools and elements*. Institute for the Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Jeune, S. (2011). *General literature and comparative literature* (translated into Farsi by Hasan Foroughi). SAMT.
- Mirsadeqi, J. (1997). *Elements of fiction*. Sokhan.
- Rezaei, G., & Karimi, Sh. (2011). An analysis and criticism of landscapes and ethics of Rifieh, the first Arab novel. *Arab Contemporary Literary Criticism*, 2(1), 59-89.
- Rezaei-Omidi, H., Farzad, A., Haji-Mazdarani, M., & Yazdani, H. (2014). A comparative critique of the emergence of novel in Iran and Arab countries. *Journal of Comparative Literature*, 10, 117-140. Department of Literature and Human Sciences, Shahid Bahonar Kerman University.
- Saleh, M. (2006). The novel *Zainab* by Muhammad Hussein Heikal between founding and politicization. *Journal of Human Sciences*, University Mohamed Khider Biskra, Algeria.
- Seyed Hosseini, R. (2010). *Literary schools, Volume 2*. Negah.
- Shibeh, H. (2018). *Dimensions of personality and its references in the novel*

Zainab by Muhammad Hussein Heikal. Qasidi Mirbah University.

- Soleimani, M. (2005). *The technique of writing fiction*. Amir Kabir.
- Wood, M. (2009). *Description in fiction* (translated into Farsi by Niloofar Arbabi). Rasesh.
- Younesi, E. (2020). *The art of writing fiction*. Negah.

بررسی تطبیقی توصیف در رمان "شوهر آهو خانم" و رمان "زینب" با تأکید بر گفتگو

محتشم محمدی^{۱*}، شهناز باصری^۲

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران

۲. دانشجوی دکتری ادبیات فارسی گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه سلمان فارسی کازرون. کازرون. ایران

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۸

دریافت: ۱۴۰۲/۲/۸

چکیده

ادبیات داستانی همواره بستری مناسب برای تبادل اندیشه و فرهنگ میان ملل مختلف جهان بوده و ادبیات تطبیقی عرصه‌ای مناسب برای شناخت و بررسی اندیشه‌ها و تحولات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی... در تعاملات ادبی جهان است. در سده بیستم در مصر و ایران دو رمان تأثیرگذار به نگارش درآمد که جایگاه ویژه‌ای یافتند. رمان زینب از دکتر هیکل در مصر و رمان شوهر آهو خانم از علی محمد افغانی جریان تازه‌ای در نثر داستانی دو کشور پایه‌گذاری کردند. بدیهی است به سبب ذات رمان و تفصیل در آن، عنصر توصیف جایگاهی برجسته دارد. گفتگو یکی از ابزارهای مؤثر در توصیف است و جریان داستان میان شخصیت‌های داستان را زنده‌تر می‌کند. اگر چه رمان زینب هنوز به فارسی برگردانده نشده و تنها ترجمه‌ای به انگلیسی از آن در دست است، پایان‌نامه‌ای در تطبیق این دو رمان

تأثیرگذار تدوین شده که مقاله‌ای در باب توصیف در این دو اثر فراهم شده است. این پژوهش با استفاده از شیوه توصیفی - تحلیلی و به روش کتابخانه‌ای به بررسی تطبیقی نقش و تأثیر و چگونگی کاربرد عنصر گفتگو در توصیف‌های رمان شوهر آهوخانم از علی محمد افغانی و رمان زینب از محمدحسین هیکل به عنوان دو رمان پیشگام در ادبیات فارسی و ادبیات عرب پرداخته است. حاصل، اینکه عنصر گفتگو در رمان شوهر آهوخانم، پررنگ، فنی و مؤثرتر از گفتگو در رمان زینب، به خصوص در پیرنگ داستان است.

واژگان کلیدی: ادبیات تطبیقی، توصیف، گفتگو، شوهر آهوخانم، زینب

۱. مقدمه

امروزه رمان، فراتر از یک سرگرمی، به ابزاری مؤثر در دگرگونی فرهنگ بشری به شمار می‌رود. «پیردو بوادفر» می‌نویسد: چه بپسندیم و چه نپسندیم، امروزه رمان رایج‌ترین شیوه ادبی است که در دسترس عامه مردم قرار می‌گیرد و تا آینده هم چنین خواهد بود. (سیدحسینی، ۱۳۸۹: ۱۰۶۰) بررسی عوامل مؤثر رمان در ایران و کشورهای عربی نشان می‌دهد که اعراب با پیشگامی مصر، از جهت موقعیت جغرافیایی، رویدادهای مؤثر تاریخی و... در وضعیت مطلوب‌تری نسبت به ایران بوده‌اند. (رضایی، امیدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۳۷) مقایسه در معنای گسترده کلمه، بهترین شیوه کار در ادبیات عمومی و تطبیقی است. کاشف تأثیر و تأثرات ادبی، به نوبه خود و در جستجوی کنکاش گرانه خویش، مقایسه‌هایی انجام می‌دهد و تشابه‌هایی را آشکار می‌سازد. (ژون، ۱۳۹۰: ۸۸) حتی «گویار» هم می‌پذیرد که جدیداً نهضتی برای ارزیابی جنبه‌های هنر و زیبایی آثار ادبی به وجود آمده است و محقق ادبیات تطبیقی به حل مسائل تأثیر و تأثرات قانع نمی‌شود. (دادور، ۱۳۹۳: ۱۷) ملت‌ها باید به عنوان راهنما از یکدیگر استفاده کنند. تفاوت‌های خاصی میان ملت‌ها وجود دارد و هیچ فردی نمی‌تواند رشد طبیعی ذهنیات کسی را که در سرزمینی دیگر زندگی می‌کند، حدس بزند. بنابراین استقبال از اندیشه -

های خارجی در هر کشوری امری پسندیده است. (ژون، ۱۳۹۰: ۳۱)

توصیف، اساسی‌ترین ابزار در فن داستان‌نویسی و کلیدی‌ترین عنصر در ارتباط متقابل عناصر داستان است. «جریانی که به یاری آن خواننده را با اشخاص داستان آشنا می‌کنیم توصیف نامیده می‌شود که کاری بس دشوار و پیچیده است. برای انجام این کار از سه شیوه توصیف مستقیم، توصیف به یاری گفتگو و توصیف به یاری آکسیون استفاده می‌شود. (یونسی، ۱۳۹۹: ۳۰۱) گفتگو عنصر مهمی از داستان کوتاه یا رمان را تشکیل می‌دهد، زیرا جزء مهمی از زندگی است. (همان: ۳۴۷) «الیزابت بوئن» معتقد است؛ گفتگو نیاز به هنری بیش از هنر نوشتن و عناصر دیگر رمان دارد. گفتگو بهترین وسیله نشان دادن روابط میان اشخاص است؛ وسیله‌ای برای روانکاوای مادی اشخاص، و توصیفی موجز از ویژگی‌های روحی شخصیت است. پل باریکی است که گهگاهی همه سنگینی رمان را از روی خود عبور می‌دهد. (سلیمانی، ۱۳۸۳: ۳۶۶-۳۶۴)

۱.۱. تعریف موضوع

عنصر توصیف در داستان‌نویسی جایگاه ویژه‌ای دارد و به عنوان مؤلفه‌ای کلیدی در داستان‌نویسی از کارکردی مؤثر برخوردار است، «توصیف و گفتگو عملاً تفکیک‌ناپذیرند و هر دو در وظایفی مشابه، به تقویت درک خوانندگان از داستان، پیش بردن داستان و دیدن شخصیت‌های داستان کمک می‌کنند». (وود، ۱۳۸۸: ۱۰۳) «گفتگو، پیرنگ را گسترش می‌دهد و درونمایه را به نمایش می‌گذارد و شخصیت‌ها را معرفی می‌کند و عمل داستانی را پیش می‌برد». (میرصادقی ۱۳۷۶: ۴۶۳)

از آنجا که ادبیات تطبیقی به خصوص در حوزه رمان‌نویسی، به عنوان بستری نو در تعامل و تبادل اندیشه‌های ادبی جهان امروز، نقشی عمده بر عهده دارد، این مقاله برگرفته از پایان-نامه‌ای است در بررسی تطبیقی دو رمان شوهر آهو خانم نوشته علی محمد افغانی، و زینب از دکتر محمدحسین هیکل مصری، که تاکنون به فارسی برگردانده نشده و از آن تنها ترجمه‌ای

به انگلیسی یافت شد. در این مقاله تلاش شده تا مقوله توصیف با تکیه بر گفتگو در این دو رمان تطبیق و بررسی شوند.

۱.۲ پرسش‌های پژوهش

آیا گفتگو در پیشبرد توصیف، در این دو رمان نقش ویژه‌ای یافته است؟
کدام رمان بیشتر و بهتر از عنصر گفتگو در تدارک توصیف موفق بوده است؟

۱.۳ فرضیه پژوهش

رمان‌های «زینب» و «شهر آهوخانم» به سبب پیشگامی در رمان نویسی ادبیات معاصر عربی و ایرانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. از آنجا که هر دو نویسنده با مکاتب ادبی غربی و رمان-نویسی نوین در غرب آشنایی داشته‌اند، تأثیرپذیری هر دو رمان از سبک و شیوه‌های رمان‌نویسی غربی آشکار است. هر دو رمان مولود قرن بیستم (زینب ۱۹۱۴ و شهر آهوخانم ۱۹۶۰ م = ۱۳۳۸ ش.) هستند. اگرچه رمان زینب نه تنها در مصر و سپس در ادبیات عرب؛ بلکه در حوزه خاورمیانه تأثیرگذار بوده است. اما فرض پژوهشگران این مقاله بر این است که چون علی‌محمد افغانی چند دهه بعدتر رمانش را نوشته، می‌بایست از تجارب آن هم بهره گرفته و بنابراین موفق‌تر باشد.

۱.۴ روش تحقیق

این پژوهش بر آن است تا به صورت کتابخانه‌ای و به شیوه تحلیلی-توصیفی، به بررسی تطبیقی توصیف در رمان «شهر آهوخانم» و رمان «زینب» با تکیه بر عنصر گفتگو بپردازد.

۱.۵ پیشینه پژوهش

در مورد رمان «شهر آهوخانم» تا کنون مقالات فراوانی به چاپ رسیده است که با توجه به

گنجایش این نوشتار به مواردی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- بررسی تیپ شخصیتی شخصیت‌های رمان ((شوهر آهوخانم)) از ملیحه قاسمی و یدالله جلالی بندری (۱۳۹۴)، ادبیات فارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره اول، بهار ۱۳۹۴، ۸۵-۱۳۴.
- بررسی تطبیقی و تحلیلی عنصر خانواده در رمان معاصر ایران و سنگال با تأکید بر دو رمان ((شوهر آهوخانم)) و ((نامه‌ای بسیار طولانی)) از سوادلی، ناصر نیکوبخت و سعید بزرگ بیگدلی، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، ۱۳۹۷، دوره ۶ شماره ۲.
- در باب رمان زینب، در ایران نیز پژوهشگرانی به نقد این رمان از جنبه‌های مختلف پرداخته‌اند:
- نقد تطبیقی مبانی پیدایش رمان در ایران و کشورهای عربی از حمیدرضا رضایی‌امیدی و دیگران. نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید با هنر کرمان، رضایی‌امیدی و دیگران (۱۳۹۳): ش. ۱۰.
- در بخشی از این مقاله، رمان ((زینب)) به عنوان نخستین رمان فنی عربی با رمان ((بوف کور)) صادق هدایت به عنوان نخستین رمان مدرن فارسی مقایسه می‌شود و مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پژوهش حاضر، در میان پژوهش‌های تطبیقی میان این دو رمان، بدون پیشینه و تازه است.

۲. بحث و بررسی

۲.۱ درباره نویسنده ایرانی

علی محمد افغانی نویسنده نخستین رمان واقعی اجتماعی در ادبیات معاصر ایران، در سال ۱۳۰۴ در شهر کرمانشاه به دنیا آمد. پدرش اهل نجف‌آباد اصفهان بود که پس از انقلاب مشروطه به هنگام بازگشت از سفر عتبات در شهر کرمانشاه ماندگار می‌شود. افغانی در سال ۱۳۲۶ برای ادامه تحصیل به تهران می‌آید و پس از مدتی به دلیل فعالیت‌های سیاسی در حزب توده، دستگیر، زندانی و به اعدام محکوم می‌شود و چندی بعد در دادگاه تجدیدنظر، این حکم

به حبس ابد تقلیل می‌یابد. رمان «شوهر آهوخانم» حاصل پنج سال قلم‌فرسایی اوست که به قصد انتقاد از دستگاه حکومتی رضاشاه نوشته شده است. این رمان، نخستین بار در سال ۱۳۳۸ به چاپ رسید و در سال ۱۳۴۰ به عنوان بهترین رمان سال معرفی شد. از دیگر آثار افغانی می‌توان به: *شادکامان دره قره‌سو*، یافته‌های رنج و..... نام برد. رمان شوهر آهوخانم رمانی اجتماعی است و شرح هفت سال مشقت‌بار یک خانواده ایرانی که یک زن سنتی ایرانی در رأس آن است.

۲.۲ خلاصه رمان شوهر آهوخانم

این رمان دارای ۱۸ فصل و ۷۷۸ صفحه و زمان و مکان وقوع آن ۱۳۱۳ تا ۱۳۲۰ و شهر کرمانشاه است. سید میران مردی سرشناس، مذهبی و اهل حلال و حرام و کمک به نیازمندان و آهو زنی حدوداً سی ساله است. سید میران در کنار تدبیر و مهربانی آهو با چهار فرزند قدونیم‌قدش آرام و آسوده زندگی می‌کند. تا آنکه در یکی از روزهای کاری، سید میران در غیاب کارگر نانوائی، مجبور می‌شود خود به امور مشتریان بپردازد که با هما آشنا می‌شود. در برخورد دوم، هما از سرنوشت ناساز خود می‌گوید و از سید میران کمک می‌خواهد. سید میران ابتدا به قصد کمک و سروسامان دادن به وضع پریشان هما و برگرداندن او به سر خانه و زندگی و دو کودک خردسالش، با او همکلام می‌شود... اما سرانجام او را به عقد خود درمی‌آورد. در جای جای صحنه‌های این داستان ترکیبی از توصیفات زنده و ملموس یک نویسنده مرد از احساسات و درون دو زن با دو دیدگاه متفاوت از زندگی، در قالب روایت و گفتگو موج می‌زند.

۲.۳ درباره نویسنده مصری

محمدحسین هیکل، شاعر، ادیب و نویسنده مصری در آگوست ۱۸۸۸ در یکی از روستاهای مصر به نام *کفر غنام* به دنیا آمد. او پس از اتمام دوران ابتدایی و دبیرستان وارد مدرسه حقوق

و سپس راهی فرانسه شد و در آنجا موفق به دریافت دکترای حقوق از دانشگاه سوربون گردید. هیکل، نخستین رمان عربی را تحت عنوان زینب تالیف کرد. این رمان برای نخستین بار در سال ۱۹۱۴ به چاپ رسید. هیکل تنها یک رمان‌نویس نیست؛ بلکه مقالات متعددی در تاریخ و نقد ادبی و فلسفه انتشار داده است. (عبدالجلیل، ۱۳۶۳: ۲۹۹) هیکل پس از بازگشت به مصر، به وکالت مشغول شد، پس از مهارت در این حرفه به نویسندگی در روزنامه‌های مطرح مصر پرداخت. از دیگر آثار او می‌توان به: ثوره فی الادب، حياه محمد، یومیات پاریس و الشرق الجديد اشاره کرد. داستان زینب، پیشگام در میان داستان‌های جدید مصری است که به توصیف اخلاق و آداب و رسوم جامعه مصر می‌پردازد. (ابویسانی، کاری، ۱۳۹۱: ۱۳) موضوع رمان زینب، اجتماعی است. توصیف طبیعت روستایی مصر و دفاع از دهقانان و زنان، درون مایه اصلی داستان است و در این اثر با توجه به محتوای آن، بخشی از ادبیات کارگری یا دهقانی پیشگام این نوع آثار در ادب عربی به شمار می‌آید. هیکل در رمان زینب بسیاری از لغات و تعابیر عامیانه را به کار گرفت و شاید به نظر یحیی حقی اولین کسی است که به این روش فراخوان داد: «و شاید هیکل اولین کسی باشد که نوشتن گفتگو به زبان عامیانه را فراخوان داد و بدینوسیله این روش را برای کسانی که بعد از او آمدند فراهم کرد.» (صالح، ۲۰۰۶: ۲۲)

۲.۴. خلاصه رمان زینب

قهرمان داستان زینب، دختر جوانی است که در مزرعه‌ای به کارگری مشغول است. از میان پسران محمود، مالک مزرعه، حامد، تحصیل‌کرده و از همه بیشتر با کارگران ارتباط دارد. حامد خواستار دخترعموی خود عزیزه است که از کودکی هم‌بازی بوده‌اند، اما عزیزه دختری شهری و تحصیل‌کرده است. با آنکه حامد عزیزه را دوست دارد، خواهان زینب نیز هست اما فاصله طبقاتی به او اجازه نمی‌دهد. از طرفی زینب هم دل در گرو عشق ابراهیم، سرکارگر آن مزرعه دارد، ابراهیم نیز زینب را دوست دارد، اما پدر زینب او را به همسری فردی به نام حسن

درمی آورد. ابراهیم به سربازی می رود و برای همیشه آن روستا را ترک می کند. عزیزه هم پس از بازگشت به قاهره، به حامد خبر می دهد که ازدواج کرده است. با آن که زینب به ازدواج حسن درآمده است اما همچنان عشق ابراهیم را در سینه دارد. زینب دچار بیماری می شود و حسن تمام سعی خود را می کند تا همسرش بهبودی خود را بازابد اما زینب درحالی که با تمام وجودش در عشق ابراهیم می سوزد، از دنیا می رود. حامد نیز که هم از عزیزه مانده و هم به زینب نرسیده است، در اوج سرگردانی به شهر برمی گردد. فضایی که نویسنده در رمان زینب به تصویر کشیده است، فضای روستایی مصر در اوایل قرن بیستم یا دو دهه پیش از آن است. برخی این رمان را اثری فمینیستی و پیشگام در نهضت فمینیستی در زبان عربی قلمداد می کنند. برخی نیز این رمان را نخستین رمان اجتماعی عربی و در نوع خود پیشگام دانسته اند.

۵. توصیف و گفتگو

هر داستانی دارای پنج عنصر اصلی؛ صحنه (محیط)، شخصیت، پیرنگ، درون مایه و سبک و توصیف عنصری است که این پنج عنصر اصلی را درهم می تند تا داستانی آفریده شود. توصیف یکی از هفت ابزار تاکتیکی کلیدی در اختیار یک رمان نویس برای انتقال پیام و حس به خواننده است. (اینگر منسن - اکونومی، ۱۳۹۸: ۳۷-۲۹) «رمان معاصر بدون گفتگو مثل املت بدون زرده تخم مرغ است. نویسنده فقط با درک نقش گفتگوست که می تواند این نقیصه را رفع کند.» (پیشاپ، ۱۳۷۴: ۳۹۰)

۲.۶ گفتگو در رمان شوهر آهو خانم

در رمان «شوهر آهو خانم» عنصر گفتگو بخش بزرگی از توصیف را به خود اختصاص داده است. درست برخلاف رمان «زینب» که روایت و توصیف روایی، سهم بیشتری دارد. در رمان شوهر آهو خانم از آغاز داستان، گفتگوها حضوری چشمگیر دارند و همگام با روایت، در جریان داستان، حرکت رو به جلو دارند. در رمان زینب، سهم گفتگوها در برابر روایت یکنواخت و

خسته کننده داستان غالباً ناچیز است. به طوری که گاه در چندین صفحه پی‌درپی داستان هیچ اثری از گفتگوها دیده نمی‌شود. در هر دو داستان می‌توان عنصر گفتگو را در چندین مؤلفه مورد بررسی قرار داد، که با توجه به گنجایش این نوشتار، به چند مؤلفه برجسته عنصر گفتگو در این دو رمان پرداخته می‌شود.

۲.۶.۱ تناسب گفتگو با شخصیت:

یکی از مؤلفه‌های مهم در گفتگو، وفق دادن گفتگو با شخصیت داستان است. هر شخصیتی مطابق با شغل اجتماعی، تحصیلات، وضعیت اقتصادی و فرهنگی خود صحبت می‌کند. گفتگوهای باورکردنی، شخصیت واقعی را جلوه می‌دهند. واژگانی که هر شخصیت به کار می‌برد، باید با وضعیت اجتماعی و ذهنی او متناسب باشد. (پیشاپ، ۱۳۷۴: ۴۰۰) طبیعی‌ترین و مؤثرترین راه ارائه شخصیت داستان، نشان دادن خصوصیات اشخاص با استفاده از آکسیون و گفتگوست و در این میان نقش گفتگو چون مؤثرتر است، مهم‌تر است. (یونسی، ۱۳۹۹: ۳۵۲) کیفیت‌های اساسی گفتگو، به دو بخش اساسی زبان و نقش ویژه گفتگو تقسیم می‌شوند. در بخش زبان شخصیت‌های خلق شده باید به زبانی حرف بزنند که از لحاظ واژگان، تالیف کلام، لحن و حتی صدا، کیفیت‌های عام و مشترکی را داشته باشند که خاص صنف و گروه سنی و جنسی و اجتماعی و فرهنگی آنان است. در بخش نقش ویژه گفتگو، شخصیت‌های داستانی باید با سخن گفتنشان، درون پوشیده خود را، هنرها و عیب‌های خود را آشکار سازند. حتی اگر آن واقعیت‌های درونی عیب‌هایی چون دروغ، حسادت باشد. (ایرانی، ۱۳۶۴: ۹۴)

بنابراین، گفتگو و شخصیت نیز همانند توصیف و گفتگو عملاً تفکیک‌ناپذیرند. در رمان «شهر آهوخانم» شخصیت‌های اصلی داستان، بیشتر افرادی بی‌سوادند. سید میران، آهو و هما به عنوان شخصیت‌های اول و دوم و سوم داستان، افراد بی‌سوادی هستند و نویسنده هم آشکارا این را بیان می‌کند.

«سید میران با آن که سواد نداشت و جای امضا همیشه در پای نامه ها و اسناد مهر می گذاشت...» (افغانی، ۱۳۴۴: ۳۲۴)

«...هما که کنجکاوی اش تحریک شده بود، پاکت را از دستش گرفت و بی هوا گفت: نکند مال حاجی باشد، وگرنه چه دلیلی داشت که دزدانه آن را در خانه بیندازد. بگذار کلارا را صدا بزنم بینم چه نوشته است.» (افغانی، ۱۳۴۴: ۳۲۵)

«...آهو نخواست آن را بردارد. برای او در این موقع پول چه اهمیت داشت. اما وجود کاغذ سفید، چیزی به دلش الهام کرد. آن را برداشت. . . تردید نکرد که باید بدهد کسی آن را بخواند.» (افغانی، ۱۳۴۴: ۷۶۸)

علاوه بر شخصیت های اصلی، بیشتر شخصیت های فرعی داستان هم بی سوادند. از جمله حاجی بنا شوهر اول هما. «هما افزود: عزیز جان برو شکایت بکن. اما این را هم بدان که نامه را کسی دیگر برای او نوشته است، چون خودش اصلاً سواد ندارد.» (افغانی، ۱۳۴۴: ۳۲۹)

در «رمان شوهر آهو خانم» اغلب گفتگوها متناسب با شخصیت های داستان است. بویژه در گفتگوهای مربوط به مسائل روزمره زندگی، این تناسب بیشتر دیده می شود. پویایی و حرکت گفتگوها متناسب با موقعیت شخصیتها و فضای داستان در اکثر جاهای این رمان از نکات برجسته و قابل تأمل است. مثلاً در آغاز رمان، گفتگوی سید میران با آقا شجاع متناسب با جایگاه اجتماعی اوست. «بله آقا شجاع، مخلص، نه تنها به همه دکان ها رجوع کرده ام، بلکه چنانچه قطعاً بی خبر نیستید، شب و نصف شب به در خانه های آقایان سرزده ام. برای اینکه قول شرف بگیرم، جایی ریش گرو گذاشته ام، جایی نازکشی کرده ام.» (افغانی، ۱۳۴۴: ۱۲) همانگونه که شخصیت سید میران به عنوان شخصیتی پویا از آغاز داستان، سیری نزولی در پیش می گیرد، گفتگوهای سید میران هم در سرایش سقوط، شخصیت او را همراهی می کند و متناسب با فضای داستان پیش می روند. مثلاً در اولین عکس العمل آهو با ورود هما به زندگی اش:

« - چه کاری بکنی میران، اسمی رویش بگذاری؟

- آری، اسمی رویش بگذارم؛ صیغه، متعه، کوفت، زهرمار، تا از نیش زبان مردم راحت شده باشم.» (افغانی، ۱۳۴۴: ۲۳۵)

این سیر نزولی در گفتگوهای سید میران تا به آنجا پیش می‌رود که در چندین دعوای شدید خانوادگی، زبانش به فحش و ناسزاهای دورازانتظار هم باز می‌شود؛ (همان: ۴۵۱)، (همان: ۵۴۳)،

البته در این داستان گفتگوهایی هم دیده میشود که هیچ تناسبی با شخصیت‌ها در آن دیده نمی‌شود. مثلاً همین سید میران بی‌سواد در قسمت‌هایی از داستان چنان فیلسوفانه صحبت می‌کند که باور کردن آن برای خواننده آسان نیست. «علی محمد افغانی در شوهر آهوخانم، افسانه‌های یونانی را از زبان ناوایی عادی باز می‌گوید که این حرف و کلام شخصیت نمی‌تواند باشد و تنها بر فضل‌نمایی نویسنده و ضعف تکنیکی و اطناب در داستان دلالت دارد.» (ریوندی، ۱۳۸۸: ۲۸)

به طوری که اولین گفتگوی طولانی سید میران و هما میدانی است برای انواع کنایات و تلمیحات فلسفی و تاریخی و هنری و اساطیری و... گویی نویسنده با ولع هرچه تمامتر سعی دارد همه اطلاعات و دانسته‌های خود را یکجا بر ذهن مخاطب سرازیر کند. (افغانی، ۱۳۴۴: ۹۵)، (همان: ۱۴۹)، (همان: ۱۵۲)

برخلاف علی‌محمد افغانی، که همه شخصیت‌ها، به خصوص شخصیت‌های اصلی رمانش را به گفتگو وامی‌دارد، هیکل به شخصیت‌های اصلی داستانش اجازه صحبت نمی‌دهد؛ به خصوص به زینب که شخصیت محوری محسوب می‌شود، «زیرا رمان با او آغاز میشود و با مرگ او به پایان میرسد.» (شیهه، ۲۰۱۸: ۲۲) «و ابراهیم نمی‌توانست دوباره اعترافش را برای زینب تکرار کند..... و هیچ یک از آن دو، یک کلمه صحبت نکرد.» (هیکل، ۲۰۱۲: ۷۲). خوشحالی تخمین ناپذیر از دل‌هایشان جاری میشد طوری که آنها تمایلی نداشتند که

احساساتشان را با گفتگو به هم بزنند. (همان: ۷۴) همانطور که آنها در سکوتی با هم راه می‌رفتند که توسط هوای معطر احاطه شده بود. (همان: ۱۲۹)

صرف‌نظر از اصرار نویسنده بر ساکت بودن شخصیت‌های اصلی، در غالب گفتگوهای داستان، به خصوص در گفتگوهای شخصیت‌های ثانویه، تناسب گفتگوها با موقعیت اجتماعی و شغلی شخصیت‌ها دیده می‌شود. این تناسب و همخوانی در گفتگوهای مربوط به شخصیت‌های حاشیه‌ای داستان نیز دیده می‌شود: «پس ابومحرم پیر.....گفت: رفقا، حتی اگر آب بیاید پنبه تقریباً خراب شده است. به خدا قسم، مردم در روزهای قدیم آسوده‌تر بودند. ما به سادگی منتظر نیل می‌ماندیم که بالا بیاید، بعد میکاشتیم. (همان: ۱۰۱)» «صاحبان قدرت می‌توانند تنها به پول جواب دهند! ما مردم کشور خودمان را میشناسیم! به جای تلگرامها و اجتماعات، ما باید از پول استفاده می‌کردیم، شاید با کمی پول بیشتر که اضافه می‌شد، برای چرب کردن سیل مهندس.» (همان: ۱۰۲)

۲.۶.۲ پرهیز از گفتگوهای طولانی

«هیچ بخشی از کار رمان‌نویسی نیست که در آن این خطا، آنچنان متداول باشد که در گفتگو چنین است. خیلی آسان است که نویسنده دو تن از شخصیت‌های داستان را وادارد درباره هر موضوع اتفاقی حرف بزنند ... من فکر می‌کنم اشتباهی از این گنده‌تر مرتکب نمی‌تواند شد.» (آلوت، ۱۳۸۰: ۵۲۴) «گفتگو باید چنان باشد که خواننده احساس کند با مردم زنده سروکار دارد. مردم عادی در زندگی روزمره خود جملات کوتاه و گویا به کار می‌برند.» (یونسی، ۱۳۹۹: ۳۹۷) «گفتگوی طولانی و بیهوده متوالی حرکت داستان را درست به اندازه توصیف روایتی طولانی و بیهوده، متوقف می‌سازد.» (وود ۱۳۸۸: ۱۳۰) «خواندن صحبت‌های مفصل یک شخصیت، بسیار خسته کننده است و از بار نمایشی داستان میکاهد، چرا که سخنرانی بسیار طولانی شخصیت در نظر خواننده مانند کلماتی مکتوب است.» (بیشاپ، ۱۳۷۴: ۷۰)

«گفتگوهای سنگین و بی‌روح زمانی پا به عرصه وجود میگذارد که نویسنده گفتگوهایش را انباشته از اطلاعات گوناگون میکند. حال آنکه چنین گفتگوهایی هیچ وقت در صحبت‌های عادی و روزمره، مجالی برای ظهور نمی‌یابند.» (سلیمانی، ۱۳۸۳: ۳۹۲)

از ابتدای رمان «شوهر آهوخانم تا انتهای آن، انبوهی از گفتگوهای طولانی دیده میشود. این گفتگوهای طولانی به‌ویژه در چهار فصل اول داستان آنچنان خواننده را خسته و کلافه می‌کند که هر لحظه ممکن است در خواندن ادامه داستان دچار تردید شود. گاهی گفتگوهای طولانی و توصیف‌های طولانی‌تر چنان درهم تنیده می‌شوند که گویی داستان برای مدتی از حرکت بازمانده است. داستان پس از توصیفی طولانی با گفتگوی سید میران سرابی با آقاشجاع - یکی از نانوایان شهر - آغاز می‌شود و بیش از شش صفحه از رمان را اشغال می‌کند. «یکی از سه خصوصیت عمده گفتگو معرفی شخصیت داستان از نظر ویژگی‌های جسمانی است.» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۴۶۴) در گفتگوی سید میران و آقاشجاع، نویسنده وضعیت جسمانی آقاشجاع را این‌گونه توصیف می‌کند: «سنگین و بیماروار به پیاده‌رو و سپس دم در دکان، نزد دوستش رفت. سینه برهنه و پشمالویش از تنگ نفسی که داشت به شدت بالا و پایین میرفت و خرخز صدا میکرد.» (افغانی، ۱۳۴۴: ۱۱)

سپس نویسنده، همین پیرمرد مبتلا به نفس‌تنگی را بعد از یک سخنرانی دوصفحه‌ای سید میران، در دو صفحه به صحبت وادار می‌کند: «سست و بیمارگونه سر را به چپ و راست موج داد و با نفس‌تنگی و سرفه خفیف گفت: بدلعابی، باز هم بدلعابی،..... این صنف مثل قوم یهود به این زودی‌ها درست‌شدنی نیست! نمی‌گویم از آسیابان‌ها که با اتحاد و» (همان: ۱۴) که گنجانیدن این گفتگوی طولانی و غیرمؤثر در پیرنگ و پیشبرد داستان، آن هم در ابتدای داستان چیزی جز کلافه‌گی نصیب خواننده نمی‌کند. «پرحرفی‌های بی‌هدف و درازگویی‌ها خواننده را دلزده می‌کند و باید از آن پرهیز کرد، مگر آنکه نویسنده بخواهد با پرحرفی، شخصیتی را نشان بدهد یا غرضی پشت پرحرفی شخصیت یا شخصیت‌های داستان پنهان

باشد.» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۴۶۵) اما از فصل پنجم به بعد هرچه به پایان رمان نزدیک می‌شویم، گفتگوهای داستان روال عادی و طبیعی به خود می‌گیرند و متعادل‌تر می‌شوند.

گفتگوهای چندین صفحه‌ای سید میران با هما و حسین خان مطرب هم از گفتگوهای طولانی این داستان است، اما طولانی‌ترین گفتگوی داستان مربوط می‌شود به اولین دیدار سید میران و هما، که نزدیک به هفده صفحه از داستان (۸۲ تا ۱۰۹) را به خود اختصاص می‌دهد.

۲.۷ گفتگو در رمان زینب

در رمان «زینب» گفتگوها در برابر توصیفات طولانی و گاه ملال‌آور هیکل، سهم ناچیزی دارند. اما در همان سهم ناچیز هم، از گفتگوهای طولانی و فضل‌فروشانه‌ای که در رمان شوهر آهوخانم دیده می‌شود، چندان خبری نیست. طولانی‌ترین گفتگوها در رمان «زینب» به گفتگوی حامد و چند تن از دوستان مدرسه‌ایش اختصاص می‌یابد. (هیکل: ۸۰-۸۳)

در رمان ((زینب)) حامد به عنوان شخصیت دوم در گفتگوهای دوسویه حضوری بسیار کم‌رنگ دارد. اما در تک‌گویی‌های درونی، از دیگر شخصیت‌ها پیش است. ساکت بودن زینب در این رمان و خودداری او از صحبت کردن را می‌توان در مقولهٔ سنجیت و همخوانی گفتگو با شخصیت، (عاشق بودن و انزوای عاشق) توجیه کرد. اما همانگونه که از اکثر شخصیت‌های داستان گفتگوی زیادی دیده نمی‌شود، از حامد نیز به عنوان شخصیت دوم چندان گفتگوی (شفاهی) دیده نمی‌شود. در حالیکه «گفتگو، مؤثرترین شیوه بیان بازی احساس شخصیت داستان است و از این لحاظ از وصف ساده، به مراتب مؤثرتر است.» (یونسی، ۱۳۹۹: ۳۶۴)

۲.۷.۱ گفتگوهای کتبی

گفتگو در داستان به دو بخش کلی کتبی و شفاهی تقسیم می‌شوند و از این نظر می‌توان نامه‌ها را در گفتگوهای کتبی به شمار آورد. کاربرد نامه در داستان یکی از شیوه‌های معمول است که

از گذشته‌های بسیار دور همواره چه در داستان‌های منظوم و چه منثور، حضور داشته است. «در اواسط قرن هجدهم، ریچاردسون، شکلی از رمان را کشف می‌کند که صورت نامه‌نگاری به خود می‌گیرد، بدین معنا که شخصیت‌های رمان، اندیشه‌ها و عواطف خود را در نامه‌هایی که می‌نویسند، بازگو می‌کنند.» (کوندرا، ۱۳۸۳: ۷۱)

در رمان «شوهر آهوخانم» نامه‌ها کمتر حضور دارند و بیشتر گفتگوها شفاهی هستند و جای بزرگی از داستان را به خود اختصاص داده‌اند. نامه‌های حاجی بنا - شوهر سابق هما - که نه از طریق پست! بلکه از طریق پنهانی پرت کردن در خانه یا چسباندن به در دکان نانوايي، به دست سید میران می‌رسد، و تنها نامه‌ای که سید میران به هنگام ترک آهو و بچه‌هایش و عازم تهران شدن، از خود به جا می‌گذارد، گفتگوهای کتبی این رمان هستند که در شمار نامه‌های یکسویه به شمار می‌آیند.

در رمان «زینب» سه دسته نامه، گفتگوهای کتبی رمان را تشکیل می‌دهند؛ نامه‌های حامد و عزیزه به یکدیگر، نامه ابراهیم به حسن و نامه بسیار طولانی حامد به پدر و مادر و خانواده‌اش. حامد به عنوان شخصیت دوم و عزیزه یکی از شخصیت‌های ثانویه رمان، از شخصیت‌هایی هستند که در طول رمان کمتر گفتگویی از آن‌ها دیده می‌شود و بیشترین حجم گفتگوی این دو شخصیت به گفتگوهای کتبی اختصاص یافته است. این نامه‌ها دوسویه هستند و طی چندین مرحله میان دو شخصیت ردوبدل می‌شوند.

۲.۸ تک‌گویی درونی

«گفتگو ممکن است در ذهن شخصیتی واحد تحقق پیدا کند که به آن گفتار یا تک‌گویی درونی گفته می‌شود. شیوه‌ای که افکار درونی شخصیت داستان را نشان می‌دهد و تجربه درونی و عاطفی او را گزارش می‌کند و به لایه‌های پیچیده زیرین ذهن دست می‌یابد، تصویرهای خیال و هیجانات و احساسات شخصیت را ارائه می‌دهد.» (میرصادقی، ۱۳۶۴: ۳۳۷) «تک-

گویی درونی یعنی همان فکریایی که در سر شخصیت داستان می‌گذرد. در تک‌گویی درونی، افکار نه تنها حامل اطلاعات هستند، بلکه در شکل‌گیری بینش خواننده نسبت به شخصیت‌ها مؤثرند.» (اینگرنسن-اکونومی، ۱۳۹۸: ۲۲۳)

۲۸.۱ تک‌گویی در رمان شوهر آهو خانم

در رمان «شوهر آهو خانم» تک‌گویی‌های درونی یکی از ظریف‌ترین جلوه‌های گفتگو در این رمان است. تک‌گویی‌های این رمان از راست‌نماترین گفتگوهای است که از عهده وظایفی که برای یک گفتگوی موفق در داستان تعریف شده، برآمده است.

مثلاً در اولین گام‌های سید میران به دنبال هما و تک‌گویی درونی‌اش:

«اینک که دست تصادف گمشته‌ او را جلوی رویش نهاده بود، فکری به خاطرش رسید: بی آنکه بگذارم ملتفت وجود من در دنبال خود بشود، سیاهی به سیاهی‌اش گام برخوام داشت؛ خانه‌اش را خواهم یافت و همین امشب یا حداکثر صبح فردا یکی از زنان همسایه یا خود آهو زخم را پیشش می‌فرستم تا از حالش جويا شوند. در این صورت اگر به راستی احتیاجی به کمکی دارد یا گری در کارش هست، آشکار خواهد شد. این کار، کار خود من نیست، باید از همجنسان خود او کمک گرفت.» (افغانی: ۸۱) این تک‌گویی هم ویژگی‌های شخصیتی سید میران به عنوان یک مرد متعهد و خیر را معرفی می‌کند. هم در پیشبرد داستان مؤثر است و هم افکار درونی او را به خواننده نشان می‌دهد و به دلیل تناسب با شخصیت سید میران واقعی و زنده به نظر می‌رسد.

۲۸.۲ تک‌گویی در رمان زینب

از آنجا که رمان زینب بیشتر بر پایه روایت حرکت می‌کند و سهم گفتگو در آن بسیار ناچیز است «تک‌گویی‌های درونی» هم نسبت به حجم داستان، در آن حضور چندانی ندارد. «حامد جا خورد! چه چیزی می‌توانست برای زینب اتفاق افتاده باشد؟ و او خودش از خودش سوال می‌کرد که آیا می‌توانست دلیلی برای این وضعیت پیدا کند؟ و سرانجام شانه‌هایش را

بالانداخت و با خودش گفت: به من چه؟» (هیکل، ۲۰۱۲: ۳۰)

«حامد همه آنها را به یاد آورد، پس او از اتاقش و دفتر کارش خلاص شد اما چیزی نگذشت که صدایی را از درون شنید که صدایش می‌زد: درست است همه قشنگ و راحت است. اما آیا آنجا هیچ راحتی بزرگتری در دیدن مادر و پدرم و نشستن و حرف زدن با آنها نیست؟ آیا عاق شدگان به من اطلاع خواهند داد که وقتی من، شب و زرق و برقش و کشاورز و گیتارش را به یادیاورم، فراموششان می‌کنم؟ آیا تاریکی مجبورم می‌کند که قبل از اینکه صدای مادرم را در سلام و احوالپرسی استقبالم بشنوم صداهای تاریکی را بشنوم.» (همان: ۱۱۱-۱۱۲).

۲.۹ تأثیر گفتگو در پیرنگ

کوتاه‌ترین تعریف برای پیرنگ، واژه «الگو» است که خلاصه شده «الگوی حوادث» است، اما حوادث به خودی خود پیرنگ را به وجود نمی‌آورد بلکه پیرنگ خط ارتباط میان حوادث را ایجاد می‌کند. پیرنگ فقط ترتیب و توالی وقایع نیست؛ بلکه مجموعه سازمان یافته وقایع است. این مجموعه وقایع و حوادث با رابطه علی و معلولی به هم پیوند خورده و با الگو و نقشه‌ای مرتب شده است. (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۶۴) «برای آماده‌سازی، از گفتگو بیشتر استفاده می‌کنند. شخصیت‌ها بطور معمول برای ایجاد ارتباط، بیان خویشتن و قانع کردن دیگران حرف می‌زنند. به علاوه می‌توانند نهال داستان و روابط احتمالی آینده را در عمل داستانی زمان حال بکارند. (بیشاپ، ۱۳۷۴: ۵۹) «پیرنگ مجموعه‌ای از اعمال است که شخصیت‌های داستان با انجام آنها داستان را به پیش می‌برند. گفتگو، یکی از هفت ابزار تاکتیکی و کلیدی است که در لایه‌های زیرین پیرنگ وارد کار می‌شود.» (اینگرمنسن- اکونومی، ۱۳۹۸: ۳۴-۳۱) نقش و تأثیر گفتگو در پیرنگ و کنش داستانی تا آنجاست که: «اگر جمله ای از گفتگو، ویژگی شخصیت داستان را نمایان نمی‌سازد، اگر برای وقوع حادثه‌ای راه را هموار نمی‌کند، اگر به پی بردن آکسیون داستان مساعدت نمی‌کند یا بر محیط و اتمسفر داستان اشاره نمی‌دارد، باید

آن را حذف کرد. زیرا اگر از عهده هیچ یک از این کارها بر نیاید، وجودش زاید است و چیز زاید محلی در داستان ندارد.» (یونسی، ۱۳۹۹: ۳۹۸)

۲.۹.۱ تأثیر گفتگو در پیرنگ رمان شوهر آهوخانم

از آنجا که رمان «شوهر آهوخانم» سرشار از انواع گفتگو است، داستان از پیرنگی قوی و مستحکم برخوردار است. صرف نظر از گفتگوهای طولانی فصل‌های آغازین رمان، که خود نقطه ضعفی شمرده می‌شود، از فصل‌های پنجم داستان به بعد هرچه گفتگوها شکل طبیعی‌تر و واقعی‌تر به خود می‌گیرند، تأثیر آنها بر پیرنگ داستان آشکارتر می‌شود، به ویژه در قسمت‌هایی که آمیختگی روایت و گفتگو، جلوه‌هایی خاص به پیرنگ داستان می‌بخشد.

۲.۱۰ تأثیر گفتگو در پیرنگ رمان زینب

این که چرا در رمان «زینب» به واقع جای گفتگو خالی است و خواننده در حالی رها می‌شود که برخی از پرسش‌هایش همچنان بی‌جواب مانده است، و همین موضوع در سستی پیرنگ داستان مؤثر بوده است. شاید بتوان رمان «زینب» را به خاطره نزدیک‌تر دانست تا داستانی که بر اساس طرح و پیرنگ قبلی، نوشته شده باشد و شاید به همین دلیل هیکل با گنجانیدن آن نامه طولانی در پایان داستان خواسته است ضعف پیرنگ و طرح و عدم انسجام توالی حوادث داستان را جبران نماید. «در پاسخ سرگردانی حامد در جریان داستان و این که داستان، واقعی است یا تخیلی و ساخته ذهن نویسنده؛ باید گفت این شخصیت، واقعی است و همین عامل باعث شده تا برخی از ناقدان، «زینب» را زندگینامه صاحب اثر و قهرمان آن را نماد خود محمدحسین هیکل به شمار آورند. (رضایی-کریمی، ۱۳۹۰: ۲۰) به خصوص که در طولانی‌ترین نامه رمان یعنی نامه حامد به خانواده‌اش، «می‌توان این نامه را خلاصه داستان به

شمار آورد. نویسنده در این نامه، عقاید حامد را که در واقع نمادی از شخصیت خود او در فلسفه اخلاق، تفکر اجتماعی، ... روابط جنسی و عاطفی است، آورده است. (همان: ۱۵)

نتیجه‌گیری

فاصله زمانی تقریباً سی‌ساله، نقش عمده‌ای بر تفاوت توصیف در دو اثر داشته است. از آغاز قرن بیستم توصیف‌های ایستا و ملال‌آورِ روایی به تدریج جای خود را به شیوه‌های نوین توصیف از جمله گفتگوها می‌دهد و به تدریج دخالت نویسنده از ساحت توصیف حذف می‌شود. این پژوهش به میزان به کارگیری و بهره‌وری هر دو نویسنده از این تحول اساسی در توصیف و بکارگیری عنصر گفتگو در هر دو رمان پرداخته، و از میان مؤلفه‌های عنصر گفتگو، چند مؤلفه از جمله: ۱- تناسب گفتگو با شخصیت‌های داستان، ۲- پرهیز از گفتگوهای زاید و طولانی، ۳- گفتگوهای کتبی، ۴- تک‌گویی درونی، ۵- تأثیر گفتگو در پیرنگ را مورد نقد و بررسی قرار داده که منتهی بدین نتایج است:

به طور کلی بخش قابل توجهی از توصیف در رمان «شوهر آهو خانم» به گفتگوها اختصاص یافته است، درحالی‌که در رمان «زینب» عنصر گفتگو سهم بسیار ناچیزی دارد و توصیف‌ها غالباً روایی و جای خالی گفتگو در داستان کاملاً محسوس و مشهود و گویی هیکل در همان شیوه و سبک توصیف روایی رمان نویسان قرن نوزدهم اروپا مانده است.

در تناسب گفتگو با شخصیت‌ها به خصوص در فصل‌های آغازین رمان شوهر آهو خانم، عدم تناسب شخصیت‌ها با گفتگو، باور مخاطب را به شدت متزلزل می‌کند. با توجه به صراحت خود نویسنده، شخصیت‌های اولیه داستان -سید میران، آهو، هما- بی‌سواد هستند اما نویسنده با بی‌توجهی به این موضوع، از گذاشتن مفاهیم و اصطلاحات فلسفی و اساطیری و ادبی و تاریخی و هنری و..... بر زبان این شخصیت‌ها به خصوص، سید میران- نانوائی بی‌سواد- و هما و حسین‌خان مطرب هیچ ابایی ندارد. از فصل پنجم به بعد این نقیصه تقریباً و به تدریج

برطرف می‌شود و همگام با سیر نزولی شخصیت سید میران از شخصیتی مقبول و متدین به شخصیتی می‌خواره و بی‌مسئولیت، گفتگوها نیز با شخصیت او هماهنگ می‌شوند. طبیعی‌ترین و واقعی‌ترین گفتگوها در این رمان، گفتگوهای سید میران با آهو است.

در رمان زینب، با این که سکوتی فراگیر بر فضای داستان حاکم است و نویسنده تا جایی که برایش مقدور بوده، نه تنها به شخصیت‌های داستان اجازه سخن گفتن نداده، بلکه در توصیفات روایی خود نیز، واژه‌های سکوت و سکون را در سرتاسر داستان با بسامد بالایی مورد استفاده قرار داده تا جایی که خواننده احساس می‌کند جهان هیکل در این رمان جهان سکون و سکوت است. با این حال در همان گفتگوهای ناچیز، تناسب گفتگوها با شخصیت‌های داستان کاملاً رعایت شده است. از گفتگوهای شخصیت‌های اولیه داستان یعنی حامد و زینب گرفته تا شخصیت‌های ثانویه و فرعی، تناسب شخصیت‌ها و دغدغه‌های آن‌ها با گفتگوها کاملاً مشهود است. این گفتگوها بیشتر متناسب با فضای شغلی و اجتماعی و روحی شخصیت‌های داستان است و مفاهیم و واژگان و جملات از فضای روستایی و کشاورزی گفتگوهای داستان فراتر نمی‌رود.

در مقوله پرهیز از گفتگوهای طولانی باید گفت در سرتاسر گفتگوهای رمان شوهر آهو خانم، به‌خصوص در فصل‌های آغازین، گفتگوهای یک نفس و چندصفحه‌ای از شخصیت‌های اولیه داستان و بعضاً شخصیت‌های فرعی دیده می‌شود. به‌خصوص که بخش‌های عمده‌ای از این گفتگوها، نقش‌چندانی در پیرنگ و پیشبرد داستان ندارند. از فصل پنجم به بعد این روند سیر کاهشی دارد.

در رمان زینب، صرف نظر از حضور کمرنگ گفتگوها، در گفتگوهای شفاهی داستان، گفتگوهای طولانی چندان دیده نمی‌شود، اما در گفتگوهای کتبی، نامه‌ی بسیار طولانی حامد به خانواده‌اش، کسل‌کننده، بعضاً زاید و چیزی جز تکرار دخالت نویسنده در محتوای داستان نیست.

تک‌گویی درونی در هر دو اثر دیده می‌شود؛ اما در رمان شوهر آهوخانم، تک‌گویی‌های درونی از ظرافت و نقش ویژه‌ای در بیان احساسات، نشان دادن حالات روحی شخصیت‌ها، پیشبرد داستان و پیرنگ برخوردارند. در رمان زینب تک‌گویی‌ها بیشتر متعلق به شخصیت حامد است و گاهی به شیوه غیرمستقیم بیان می‌شود، این تک‌گویی‌ها در معرفی شخصیت حامد مؤثرند؛ اما در پیرنگ و پیشبرد داستان نقش چندانی ندارند.

تأثیر گفتگو در پیرنگ در رمان شوهر آهوخانم بسیار برجسته‌تر از رمان زینب است. بیشتر گفتگوها توانسته‌اند با جرقه‌هایی ظریف و دقیق، به صحنه‌های بعدی و حتی پایانی داستان متصل شوند و ذهن خواننده را به کشف روابط علی و معلولی کارکردهای داستان هدایت کند. موضوعی که در گفتگوهای داستان زینب واقعاً جای آن خالی است. به طوری که گاهی خواننده یا منتقد احساس می‌کند این رمان فاقد پیرنگ یا طرح پیشین است. در «زینب» کمتر گفتگویی را می‌توان یافت که به سکانس بعدی داستان متصل شود یا رابطه علی و معلولی با صحنه‌ای از داستان داشته باشد. به نظر می‌رسد گنجانیدن نامه بسیار طولانی حامد به عنوان گفتگوی کتبی در فصل پایانی داستان، نه تنها نقشی چندان در پیرنگ ایفا نکرده؛ بلکه تلاشی است که نویسنده به وسیله آن در صدد رفع این نقیصه در رمان خود برآمده و آن‌گونه که هیکل خود در مقدمه گفته است، از ترس صفت نویسندگی بر روی خود از چاپ اثر دوری می‌گزیده و تنها آن نوستالوژی و احساس غربت و علاقه‌مندی به ادبیات فرانسه او را به نوشتن خاطرات خود از مصر و آن حوادث در قالب داستانی کوتاه واداشته اما با قرار گرفتن در جریان نوشتن، داستانش گسترش یافته است.

فهرست منابع:

منابع فارسی:

- آزرمدخت، حبیبیه (۱۳۹۲): نقد و بررسی رمان شوهر آهوخانم پایان‌نامه ارشد دانشگاه

- سلمان فارسی کازرون، استاد راهنما: محتشم محمدی.
- آلت، میریام، (۱۳۸۰). رمان به روایت رمان‌نویسان. ترجمه علی‌محمد حق‌شناس. تهران: مرکز نشر.
 - ابوسیانی، حسین؛ کاری، فاطمه (۱۳۹۱): تحلیل رمان زینب براساس نقد فمینیستی پژوهش نامه نقد ادب عرب، شماره ۴ (۶۲/۶).
 - افغانی، علی محمد، (۱۳۴۴). شوهر آهو خانم. تهران: امیرکبیر.
 - ایرانی، ناصر، (۱۳۶۴). داستان: تعاریف، ابزارها و عناصر. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
 - اینگرمسن، رندی-اکونومی، پتر، (۱۳۸۹). داستان‌نویسی. ترجمه سارا کاظمی‌منش. تهران: آوند دانش.
 - پیشاپ، لئوناردو، (۱۳۷۴). درس‌هایی در باره داستان‌نویسی. ترجمه محسن سلیمانی. تهران: زلال.
 - دادور، ایلمیرا، (۱۳۹۳) ادبیات تطبیقی، امروز، (مجموعه مقالات)، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۳
 - رضایی، امیدی؛ فرزاد، عبدالحسین و دیگران (۱۳۹۳): نقد تطبیقی پیدایش رمان در ایران و کشورهای عربی، نشریه ادبیات تطبیقی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهیدباهنر کرمان، ش. ۱۰.
 - رضایی، غلامعباس؛ کریمی، شرافت (۱۳۹۰): بررسی و نقد مناظر و اخلاق ریفیه نخستین رمان عربی. دو فصلنامه علمی پژوهشی نقد ادبی معاصر عربی. ش. اول.
 - ژون، سیمون، (۱۳۹۰) ادبیات عمومی و ادبیات تطبیقی، ترجمه حسن فروغی، انتشارات سمت، تهران.

- سلیمانی، محسن، (۱۳۸۴). فن داستان‌نویسی. ترجمه محسن سلیمانی. تهران: امیرکبیر.
- سیدحسینی، رضا، (۱۳۸۹). مکتب‌های ادبی (ج ۲). تهران: نگاه.
- میرصادقی، جمال، (۱۳۷۶). عناصر داستان. تهران: سخن.
- وود، مونیکا، (۱۳۸۸). توصیف در داستان. ترجمه نیلوفر اربابی. اهواز: رسش.
- هیکل، محمدحسین (۲۰۱۲): زینب؛ مناظر و اخلاق ریفیه، قاهره: هندایو للتعلیم و الثقافه.
- یونسی، ابراهیم، (۱۳۹۹). هنر داستان‌نویسی. تهران: نگاه.
- منابع عربی:
- شبیه، هاجر، (۲۰۱۸)، ابعاد الشخصیه و مرجعياتها فی روايه «زینب» لمحمدحسین هیکل، جامعه قاصدی مرباح، ورقله.
- صالح، مفقوده، (۲۰۰۶) روايه زینب لمحمدحسین هیکل بین التأسيس و التسییس، مجله العلوم الانسانی جامعه محمدخیزر، بسکرة.
- منابع لاتین:
- Zainab, Haikal, Mohammed Hussein, Translated by John Mohammed Grinsted, (2016), Darf Publishers, London.